

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 2, Temmuz/July 2025]

Mehmet KAHRAMAN

<https://orcid.org/0000-0003-3785-2090>

Dr. Öğretim Üyesi

mkahraman@erbakan.edu.tr

Necmettin Erbakan Üniversitesi

<https://ror.org/013s3zh21>

Sosyal Beşeri Bilimler Fakültesi

Dilbilimi Bölümü

Kazak Dilinde Yeni Adlandırma Olarak Neolojizmler ve Terimler

*Neologisms And Terms As New Naming
In The Kazakh Language*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 19.01.2025

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 18.07.2025

Yayın Tarihi | *Date Published*: 20.07.2025

Atıf | *Citation*

Kahraman, M. (2025). Kazak Dilinde Yeni Adlandırma Olarak Neolojizmler ve Terimler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(2), 1054-1079. <https://doi.org/10.34083/akaded.1623252>

Kahraman, M. (2025). Neologisms And Terms As New Naming In The Kazakh Language. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(2), 1054-1079. <https://doi.org/10.34083/akaded.1623252>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı Yes – iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Mehmet KAHRAMAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Bu çalışmada Kazak dilinde son dönemlerde kullanıma giren yeni ad ve terimlere odaklanılmaktadır. Dillerdeki bu sözcüksel değişime neolojizm denir. Dil, toplumsal yaşamla birlikte gelişen, yeni sözcüklerle zenginleşen güncel yönelimlerle de şekillenen bir dizgedir. Bu dizgenin en esnek ve hareketli yönünü yansıtan sözlük birimleri, her dönem değişim içinde olmuştur. Bu değişim, dillerin nesne ve kavramları adlandırma ve bilim dallarına özgü terimsel tüm söz varlığını kapsar. Bu kapsamda çağlara ve dönemlere özgü ifade biçimleri yeni sözlük birimleri olarak sözlük sistemlerine dahil olur. Neolojizmler, konuşmacıların sözlü ve yazılı ortamlarda yarattığı yeni kelimelerdir. Kazak dilinin farklı kullanım alanlarında ortaya çıkan yeni ad ve terimlerin incelenmesindeki temel amaç, güncel adlandırma ihtiyacı, terim oluşturma sürecinin karakterini ve doğasını betimlemektir. Bu makalede betimsel tarama modeli ve içerik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma periyodu olarak bağımsızlık sonrası, süreli yayınlarda yer alan metinlerde geçen yeni adlandırmalara odaklanılmıştır. Bir araştırma nesnesi olarak yeni ad ve terimler bu çerçeve içinde tartışılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, yeni sözcük kazanmanın özelliklerini incelemek olup bağımsızlık sonrası günlük gazete metinlerinde geçen yeni kelime oluşumu, yapı ve anlam özelliklerini incelenmektedir. Neticede bu yüzyılın parolasını hız ve hareket olarak özetlersek, dilsel etkinlik alanlarının hızla değiştiği, dilsel üretimin bu hıza ve harekete ayak uydurduğu, üretilen yeni ad ve terimlerin medya ve kamusal söylemin yanı sıra Kazakça konuşurlarının günlük dillerinin önemli bir parçası haline geldiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Adlandırma, Neolojizmler, Sözlük Birim, Dilde Yenilenme, Değişim.

Abstract

This study focuses on new names and terms that have recently come into use in the Kazakh language. It deals with the types of lexical changes that occur in Kazakh based on periodic development. This lexical change in languages is called neologism. Language is a system that develops with social life, is enriched with new words and is shaped by current trends. Lexical units, which reflect the most flexible and mobile aspect of this system, have been in change in every period. This change includes the naming of objects and concepts of languages and the entire terminological vocabulary specific to the branches of science. In this context, forms of expression specific to ages and periods are included in lexical systems as new lexical units. Neologisms are new words that speakers create in spoken and written media. Scanning, compilation and analysis methods were used in this article. In recent years, the research period has focused on new nomenclatures in the texts of periodicals. As a research object, new names and terms have been tried to be discussed within this framework. The aim of the study is to examine the characteristics of acquiring new words and to examine the new word formation, structure and meaning features in the texts of periodicals published in post-independence Kazakhstan. 'corpus list' was used.

Keywords: New Nomenclature, Neologisms, Lexical Unit, Renewal In Language, On Change.

Giriş

Diller, her daim gelişerek değişen canlı varlıklardır. Bu değişimin en önemli göstergesi, şüphesiz sözlük birimlerin sürekli değişip yenileniyor olmasıdır. Çünkü bu yenilenme sırasında sözcükler bir taraftan kullanım dışı kalırken bir taraftan da neolojizm örneği olarak yeni kelimeler ortaya çıkar. Bu durum belirli bir çalışma alanı veya toplulukta kullanılan yeni kavramları adlandırma olarak kabul edilir. Bu konuda ilk adım atan Carl Linnaeus (1707-1778) olmuş, 1753'te derlediği *Species Plantarum* (Bitki Türleri) adlı kitabını yayımlamış; botanik ve zoolojide bugün de kullanımda olan taksonomiye (isimlendirmeyi) başlatmış; bitki ve hayvanları adlandırmak için doğal sınıflandırmaya dair kaleme aldığı “*Systema Naturae* (1758)” adlı eserinde, “Cins adı+Epitet* adı=Tür adı” şeklinde ikili adlandırma (binomial nomenklatur) sistemini geliştirmiş ve günümüze kadar da bu adlandırma düzeni varlığını sürdürmüştür. Ancak hayatın doğal akışı içinde anadil konuşurları zaman zaman geçici adlandırmalar da yaparlar; işte bu adlandırma işlemi ile ortaya çıkan neolojizmleri tespit edip kayıt altına almak günümüzün en önemli çalışma alanlarından biri haline gelmiştir.

Neolojizmler, dillerde ortak kullanıma girmiş, fakat yaygın kullanım kazanmamış, görece yeni veya ayrık bir terim, kelime veya deyimse ifadelerdir. Neolojizmler, konuşmacıların sözlü veya yazılı ortamlarda ürettiği yeni kelimelerdir. Kazak Edebiyatbilimi Terimleri Sözlüğünde¹ “Bir dilin sözlüğünde yeni bir kelime veya yeni bir anlam ile daha önce bilim ve sanat eserlerinde bulunmayan yeni kelimelere neolojizm denir (Edebiyat teorisi)” şeklinde bir tanım yapılmıştır (bkz. ETS, 2014, s.211). Yeni adlandırma ve neolojizm (yeni kelime oluşturma) arasında sıkı bir ilişki vardır çünkü her ikisi de dilin gelişiminde ve değişiminde rol oynamaktadır. Neolojizmlerin üslup işlevleri, terminoloji ve üslup özelliklerine bağlı olarak ayırt edilir. Yani kullanım amacına göre, halihazırda kullanımda olan olgu, olay ve kavramlara yeni ad atama işlemidir.

Dillerde yeni adlandırma, genellikle yeni kavramlar, teknolojiler, buluşlar veya kültürel gelişmeler gibi yeni şeylerin isimlendirilmesi gerektiğinde ortaya çıkar. Yeni adlandırma, dilin doğal bir sürecidir ve genellikle bir topluluk veya uzman grubu tarafından kabul edilebilir bir ad verilme işlemidir. Bu ad verme işlemi, sözcük seçimi, anlam atamasıyla başlar ve sözcüğün kullanıma girmesiyle sonuçlanır. Diğer bir deyişle kullanıma giren kelimeler “biçim ve anlam” yönünden yeni olan, yeni bir sosyokültürel çağrışıma sahip kelime ve deyimlerdir.

Kuramsal Çerçeve

Kazak dilinde ortaya çıkan yeni kelimelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu artışta ülkede yürütülen açık dil planlamasının payı kadar basın yayın ve eğitim faaliyetlerinin Kazakça yapıyor olmasının da etkisi büyüktür. Elbette bu yeni ad ve terimlerin hepsi yaygın kullanıma girmiş değil, hatta sözlüklerde yer almıyor da olabilir (Emirbekova, 2019). Bununla birlikte sözlükbilimciler, Kazakistan’da ortaya çıkan her yeni sözcüğü

¹ Bundan sonra Kazak Edebiyatbilimi Terimleri Sözlüğü yerine “ETS” kısaltması kullanılacaktır.

kaydederek dilin ve kültürün gelişmesine katkı verirken bir taraftan da bunlara yön veren sosyo-kültürel eğilimleri de yansıtmaya çalışırlar.

Kazak dilbilgisinin kurucularından Ahmet Baytursunulı, ulusal kültürün bir parçası olarak dilin korunması ve geliştirilmesi için dil ve edebiyatın kavramsal kategorilerinin Kazakça karşılıklarının bulunması adına yeni sözcük ve terim önerileri ile Kazak dilinin sözcüğüne önemli katkılarda bulunmuştur. Kazak dilinde yeni kelimelerin tanınması, incelenmesi ve sınıflandırılması, Baytursunulı ve Jubanov tarafından ortaya konulmuş (Sızdıqova (1992) dil eğitimi ve öğretimi program ve uygulamaları çerçevesinde geliştirilmiştir. Sızdıqova (2014), Baytursunulı'nın "Kazaklık" terimini yaratırken fikri (ideolojik) ve felsefi bir temele dayandığını, dilin yeni bilim dallarının bilimsel üretim kapasitesinin artırılması için terim sisteminin önemine vurgu yaptığını belirtir.

Jubanov (2010), yeni kelimeleri Kazak terminolojisinin oluşumuyla bütünlük içinde değerlendirir ve yeni kelimelerin kavramsal içeriği ile biçimini, yazımı ve anlamsal gönderimi inceleyen ilk kişidir. Diğer taraftan “atom, astronomi, psikoloji, geometri” gibi uluslararası terimlerin anlamlarını belirlerken “*atom*-maddenin çekirdeği, *astronomi*-uzay bilimi, *psikoloji*- ruhbilimi, *geometri* – tasarlanabilen biçimlerin bilgisi” şeklinde Kazakça karşılıklarını verirken kullandığı kelimeler de neolojizmin ilk örnekleri olarak kabul edilir.

Qaydarov (1993), "Kazak aydınlarının bilimsel dilin terimlerini oluşturmak için anadilin imkanlarını kullanma konusunda hem eylem hem de uygulamada kendilerini kanıtladığını belirtir. Miras bıraktıkları “*bastawış/başharf*, *bayandawış/anlatı*, *esimdik/zamir*, *kösemşe/edat*, *üstew/zarf*” gibi yüzlerce terimin nesiller boyu kullanıldığını belirtir. Bugün kullanımda olan “söz daldığı/konuşmanın doğruluğu, til tazalığı/dilin saflığı, tildiñ anıqtığı/dilin açıklığı, tuspaldaw/kinaye, teñew/benzetme, almastırw/değiştirim, qaytalaw/tekrarlama, kösemşe/edat, túsindirw/açıklama, bayandaw/ifade, salıstırw/karşılaştırma” gibi temel kavramlar ilk kez Baytursunov tarafından kullanılmış ve bu kelimeleri sözlük birim seviyesinden terim birim seviyesine yükseltmiştir (Baytursunov, 1998).

1991 yılından itibaren yeni ad ve terimlerin oluşumu bir bütün olarak ele alınmaya başlanır ve terim oluşturacak sözlük birimlerin (Rusça değil) yerel dildeki kullanımıyla sistemleştirilmesi hedeflenir. Bu doğrultuda terim üretiminde sözün ortaya çıkışı, yapısı ve kullanımı da sorgulanmaya başlanır (Kaldirkulov, 2012). Terminolojik sözlüklerin oluşturulmasına yönelik deneyimlerin (pratiğin) altını çizen Abdirasilov (2005), dilin ve bilimin ihtiyaçlarından doğan terimlerin anadilin, bilimin ve yaşamın pratiği çerçevesinde analiz edilmesi gerektiğinin altını çizerken neolojizmlerin doğuşu, yapısı ve kullanımının da bu doğrultuda tartışıldığını belirtir.

Çağdaş yönelimler, başta dil olmak üzere insan yaşamının tüm yönlerini etkileyen bir dizi kaçınılmaz değişmelere sebep olmaktadır. Bu değişim, doğal olarak standartlaşmayı da beraberinde getirir (Deumert, 2004). Tüm dil sistemleri içinde bu değişikliklere en çok maruz kalan dilin söz varlığıdır. İnsanlararası iletişim aracı olan dil, toplumsal

gelişime/değişime paralel olarak sürekli yenilenmekte ve zenginleşmektedir. Tüm insan etkinliklerinin bir parçası olarak yazılı ve sözlü anlatımda kullanılan sözlük birimlerin yaratılma sebepleri “ihtiyaç, üslup, dilsel sistem” olmak üzere üç farklı temele dayanır (Minova-Gjurkova, 2003; Eker, 2013). Kazakçada yeni kelimelerin de bu ilkeler temelinde ortaya çıktığı söylenebilir. Dilbilimciler, günümüzde dil tasarrufu ilkesinin hâkim olduğuna dikkat çekmekte ve stresli iş yaşamı, günlük konuşma ve toplumsal algıda yeni yeni değişimlere yol açtığı kanısındadırlar (Urry, 2012). Bu değişim, yaşamın bir yansıması olan dilin toplumla birlikte gelişmesi ve değişmesinin doğal bir sonucudur. Dildeki değişiklikler, dilin doğasını, özellikle de kelime oluşturma biçimlerini de etkilemektedir. Bunun en bariz örneği olarak bir fikrin en kısa sürede ifade edilmesini sağlayacak olan türetme, birleştirmeler ve kısaltma, ufalama ve ödüncleme yöntemlerinin kullanılması gösterilebilir.

Alan yazında neolojizmi farklı açılardan tanımlayan beş temel teoriden söz edilebilir. Yeni kelimeleri çeşitli yöntem ve yaklaşımlardan hareketle inceleyen araştırmacılar çok sayıda yayın yapmıştır. Bu yayınlarda ele alınan yeni adlar (neolojizmler) sürekli kendini türetirken, yepyeni araştırma konusu olarak varlığını sürdürmektedir. Bir olgu olarak yeni kelimeler her geçen gün artarak varlığını sürdürürken yeni araştırma öğeleri de doğmuş olur. *Üslupsal yaklaşıma göre neolojizmler*, jargondan veya üst dilden günlük dile geçerken, yeni üslup ve anlatı içindeki konumuyla ortaya çıkan bir kelimedir. Örneğin, “*kesinti*” terimi sigortacılıkta “kişinin çalışmadığı veya aktif olmadığı zaman, para alamama durumunu ifade eder. *Anlamsal teoriye göre neolojizmler*, yeni şeyleri ve kavramları tanımlamak için “akıllı telefon, selfie ve e-kitap” gibi yeni anlamsal gönderimleri işaretlemek için ortaya çıkan birimlerdir. *Yapısal teoriye göre neolojizmler*, tamamen yeni bir biçime ve yapıya veya benzersiz bir akustik yapıya sahip kelimeler olarak tanımlar. Bir vaka örneği, Tolkien'in hobbit'i (Sâri, 2013) gibi yazarların icat ettiği otoriteler veya kelimeler olabilir. *Sözlükbilimi teorisine göre neolojizmler*, henüz sözlüklerde kayıtlı olmayan kelimeler olarak tanımlamaktadır (Sanders, 2010). *Etimolojik bakışa göre neolojizm*, dilde zaten var olan ancak yeni bir anlam kazanmış bir ad veya terimdir. Örneğin, “yağmurluk” (1) “yağmurdan korunmak için üste giyilen giysi”; (2) “Çadır bezinden yapılan ve yağmurdan korunmaya yarayan örtü”; (3) İçeriye doğru açılan pencerelerle dış kapılarda yağmur ve kar sularının içeriye girmesini önleyen oluklu parça. Terimsel sözlükbilime göre sözlüklerde yer alacak yeni ad ve terimleri belgelemek için öncelikle kavramsal boyuta odaklanma yaklaşımı benimsenir.

Neolojizmler, *yeni anlamlar kazan (1) Mevcut sözlük birimler*, (2). *Yeni Biçimler*” olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Yeni anlamlara sahip “Yeni biçimler ” ise kendi içinde on kategoriye ayrılır (Newmark, 1988’den akt. Akyıldız ve Tükel Kanra 2022).

Çizelge 1. Yeni anlamlara sahip biçimbirimler

Yeni türetimler	Daha önce dilde bulunmayan yeni işaretlerdir: tulek/mezun, ölke/ülke, öñir/sınır, baylanış/iletişimci gibi.
Bileşikler:	Sözcüklerin bir araya gelmesinde baş sözcük ve onun tümleyeni arasındaki bileşimdir.
a. Karma türetilmiş birimler	Çeşitli ekleme yöntemleri kullanılarak oluşturulan örnekler: bioteknik, sanaldünya, telekulak gibi.
b. Eşdizimler	İki veya daha fazla dil biriminden oluşan yeni eşdizimler: toprak ana, sanal dünya gibi.
Özel adlardan türetilen eponimler	Belirli alanlarda yaygın olarak kullanılan, özel bir isimden türetilen herhangi bir ifadeler: Türkan Şoray yasası gibi.
Deyimsel ifadeler	Bir edat ve bir isim içeren dil birimleri: adam gibi adam, kütük gibi.
Birebir Aktarılan (Qalcale) sözcükler	Başka bir dilden alınan ve değiştirilmeden kullanılan kelimeler: Teledidar/körümen gibi.
Kısaltmalar	Kısaltma sürecinde ortaya çıkan konuşma ve yazıbirimleri: vd., vb., Prof., Doç., tv. gibi.
a. Baş harfle kısaltmalar	Baş harfler ile oluşan bir kelime veya ifadesi, UNİCEF, UNESCO gibi.
b. kısa adlama	Sıklıkla bir sözcük dizisindeki sözlerin ilk harflerin alınmasıyla gerçekleştirilir: Askeri Elektronik Sanayii/ ASELSAN gibi.
c. karma kısaltma	Birden çok sözcüğün belirli kısımlarının çıkarılmasıyla oluşan birimlerdir: Radio Detection And Ranging öbeğinin kısaltması/RADAR gibi.
Sahte neolojizmler	Gerçekte neolojizm olmayan, ancak bağlamda bir neolojizm gibi görünen ifadeler: “çekirdek, öz, hücre” gibi.
Uluslararası sözcükler (neolojizmler)	Dünyada bir çok dil tarafından kabul edilen yeni bir sözcüğün eşdeğerinin küçük değişikliklerle veya hiç değişiklik yapılmadan kullanılması: bye/bay, OK/okey gibi.

Kazak dilinin gelişim süreci içinde dilde meydana gelen değişimleri çeşitli olaylara ve dönemlere bağlı incelemek bizleri farklı sonuçlara götürebilir. Çünkü Sovyet döneminde devlet idaresi, yasa yapma, evrak işleri, mahkeme işlemlerinde Rus dili kullanılmış; bağımsızlık sonrası ise Kazak diliyle aynı hizmetlerin yapılması sonucu dilin toplumsal yönü güçlendirmiştir (Alaşaeva, 2014). Bu farklı kullanım alanları dilde yeni adlandırma ve terim ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Özellikle bu dönemde Kazak diliyle yayınlanan eserlerin sayısı önemli ölçüde artmış; bilim, sanat ve teknoloji dili ve terminoloji oluşmaya başlamıştır. Yine bu dönemde Kazak dilinin büyük ve güçlü bir kütüphanesi mevcut olmadığı için hızlı bir yayın süreci yaşanmıştır. Bu süreçte Kazak dili, toplumsal yaşamın her alanındaki kapsayıcı rolünü 1990' öncesi dönemlere göre önemli ölçüde artırmış, özel alanlarda kullanıma giren yeni kelimelerin oluşum süreci proaktif hale gelmiş; sözvarlığına yüzlerce yeni ad dahil olmuştur. Halk arasında aşına hâle gelen ve yaygın olarak kullanılan isimlerin yanı sıra, henüz kullanım sıklığı kazanmamış birçok

kelime de ortaya çıkmıştır. Bu yeni söz varlığının derlenip sınıflandırma çalışması bugün elzem işlerden biri haline gelmiştir (Kaldırqulov, 2012).

2. Çalışmanın Yöntemi

Bu bölümde araştırmanın amacı, araştırma materyali, araştırma soruları, kullanılan yöntemle yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, bir araştırma nesnesi olarak yeni sözlük birimleri/girişleri ele alınıp incelemek ve yeni sözcük girişlerinin özelliklerini belirlemektir. Çalışmanın konusu, Kazak dili sözvarlığına yeni yeni katılan adların katılma durumunu, morfolojik özellikleri ile kullanım durumlarına odaklanılmaktadır. Ayrıca bir neolojizm örneği olarak yeni ad ve terimlerin oluşumu, kullanımı ve ulusal dilin söz varlığına katılımı ile terim sistemine kabul durumu üzerinde durulmuştur. İnceleme materyali olarak süreli yayınlardaki yeni ad ve terim girişleri esas alınmış olup bu yeni birimlerin biçimsel, anlamsal ve yapısal nitelikleri üzerinde durulmuştur.

2.2. Araştırma Soruları

1. Yeni ad ve terim oluşumu, kullanımı yapısal özellikleri nelerdir?
2. Yeni adlandırma ve yeni sözlük birim kazanmak için hangi yol ve yöntemlere başvurulmaktadır?
3. Dile yeni giren sözcüklerin yapı ve türetimsel nitelikleri nelerdir?

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada veriler tarama ve derlem modelinde derlenmiş olup nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu modelde, araştırmaya konu olan “olgu, olay, birey ya da nesnenin kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlaması” amaçlanır. Ele alınan olay, birey ve nesneleri herhangi bir şekilde değiştirme ya da etkileme yönüne gidilmez (Karasar, 2015). Veri toplamada kullanılan belge analizi, araştırmaya konu olan “olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analizi için veri seti oluşturulmasında kullanılır (Karataş, 2015). Kitle iletişim araçlarında kullanılan yeni kelimeler, biçim ve anlam bakımından yeni olan ve yeni sosyokültürel anlamlara sahip kelime veya kelime öbekleri olarak tanımlanırken hem şekil hem anlam bakımından ulusal koda uygunluk ve mevcut dilsel parametrelere odaklanılmıştır. Bu bağlamda çalışma materyali olarak Qurmanbayulı, (2014)’nın “Kazak Terminolojisi” adlı eserindeki gazetelerden derlenen “derlem listesin”den yararlanılmış, elde edilen veriler yeni adlandırma örneği olarak incelenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Yeni Sözcükler Oluşturma Yöntemleri

Türk dillerinde kelime oluşturma işlemleri: Ekleme, çekimlenme, tekrarlama, birleştirme, kırpma/ufalama, ödünçleme ve dönüştürme şeklinde sıralanabilir. Meseleye mantıksal

yönden bakıldığında ekleme, anlaşılması ve uygulaması en kolay kelime oluşturma yöntemlerinden biridir. Türk dillerinde türetimsel biçimbirimler sabit tanımlara sahiptir ve dolayısıyla kelime anlamlarını katmanlaştırmak için mevcut herhangi bir kelimeye eklenebileceği gerçeğine dayanır. Türetme dışında kalan vurgulama, kısaltma, eğretileme, karma/kırpma, yer düzeni yöntemleri var olan sözcüklere yeni anlamlar atama şeklinde geliştiği söylenebilir.

Alan yazında türetilen sözcüklerin bir kısmı yerli kök ve ekler yardımıyla oluşurken bir kısmı da yabancı kelime ve ekler yardımıyla oluşur. Bu yeni kelimelerin nasıl türetildiğini ve kullanıma girdiğini anlamak, dil incelemeleri açısından çok önemlidir. Çünkü Kazak dilinde yeni kelime ve terim oluşturmak için türetme eklerinin hangilerinin verimli olup olmadığı, hangi yöntem ve uygulamaların çok veya az kullanıldığını anlamak bileşik sözcüklerin nasıl oluştuğunu da anlamamızı sağlayabilir. Kazakça dilinde yeni isimlerin türetilmesinde, kullanılmasında ve kamuoyu tarafından kabul edilip edilmemesinde kitle iletişim araçlarının rolü büyüktür. Çünkü her yeni kelime önce basında, ardından özel alanlarda kullanıma girer. Bu bağlamda yeni adları derleyip analiz etmek, mevcut ad atama ve terim oluşturma eğilimleri, süreçleri, dönemleri, üretkenlik durumlarını doğru bir şekilde kavrama ve analiz etmemizi de olanaklı kılar.

3.1.1. Yeni Anlam Atamasıyla Adlar Oluşturma (New meaningful word creation)

Dillerin sözvarlığını zenginleştirmek için kullanılan yöntemlerden biri hiç şüphesiz eski kelimelere yeni anlamlar yüklemek veya yepyeni kelimeler türetmekle mümkündür. Günümüz yayınlarında bazı yeni kullanımlar, dillerde genişleyen, daralan veya tamamen yepyeni bir anlam kazanan eski kelimelerdir. Bu kelimeler arasında yaygınlaşarak dilde yerleşmiş olanlar olduğu gibi henüz yaygınlık kazanmamış, çeşitli alternatif kelimeler birlikte kullanılanlar da mevcuttur.

Kazak dilinin farklı sözcük katmanlarında kullanılan bazı sözcükler orijinal kendi anlamlarında, bazıları da farklı anlam değerleriyle kullanıma girmiştir. Bunlara Örnek olarak “ağz/-organ, bağam/oran, dañğıl/cadde, deñgey/seviye, jiek/kenar, keden/-gümrük, kent/-köy, qujat/belge, murat/ideal, nariq/piyasa/vergi, nısan/nesne, rämiz/sembol, räsım/mezuniyet töreni, räwiş/sıra, sodır/militan, tülek/mezun, ujım/takı, üyek/kovan, üderis/işlem, kezeñ/süreç” gibi kelimeler gösterilebilir. Bu kelimelerin kökenine bakılacak olursa, bir kısmı Kazak diline eskiden girip tamamen yerleşmiş Arap-Fars kökenli kelimelerken bazıları da yerel dillerden yeni kelimeler olarak kullanıma girmiş durumdadır. Bunlara örnek olarak “ağza/organ, qujat/belge, murat/ideal, nariq/sınır, rämiz/sembol, räsım/tören, şatır/çadır” gibi kelimelerin gösterilebilir; bunların ortak özelliği ad kategorisinden kelimeler olmaları ve nadiren kullanılıyor olmalarıdır. Arkaik ve eskicil olan bu kelimelerin orijinal anlamları tamamen veya kısmen unutulmuş ya da yeni anlam atamalarıyla eski anlamın üstü örtülmüş durumdadır.

Kazak aydınları bağımsızlık sonrası kendi dillerinin söz varlığından hareketle yeni adlar oluşturmaya özen gösterir. Bu tür eski kelimelerden oluşan “däñgey/seviye, keden/sınır, kent/köy, qujat/belge, nısan/nesne, rämiz/sembol, räsım/tören, ürdis/işlem” gibi kelimeler

az da olsa anlamları belirsizleşmiş, gerçek anlamından hareketle yeni bir anlam atamasıyla kullanıma girmiştir. Bunlara ilaveten, “*murat/ideal, nariq/pazar, öñir/bölge, serke/lider, sodır/militan, tülek/mezun*” gibi kelimeler sözlüklerde yer almayan, genel sözlük birimleri olarak kullanıma giren yeni adlardır. Bu adlar tamamen yeni veya önceki anlamlarından biraz farklı anlamda kullanıma giren “*zañger/avukat, käpir/kafir, ateist/dinsiz*” kelimeleri yanında “*jawıngre/militan*” kelimesi, siyasette “*aşırı (sol) görüşün destekçisi*” anlamında “*ekstremist*” kelimesine alternatif olarak kullanılmaktadır. Her türlü aşırı eylemlerde yargılama ve holiganlık vardır. Siyasi amacına yasadışı eylemlerle ulaşma fikri onun militana benzetilmesi, kelimenin “aşırılık”la eş anlamlı kullanımına zemin hazırlamıştır. Yine bir diğer kelime “bir okul veya kurstan mezun olmak, yuvadan uçmak” anlamında kullanılan “*tulek*” kelimesidir. Bu kelime Rusça’da “*vypusknik*” kelimesine alternatif olarak tercih edilmiş olup benzetme sayesinde “*tulek*” kelimesi Rusça’daki “*vypusknik*” kelimesinin yerini almıştır.

Ülkede dil kullanımını sınırlayan herhangi bir düzenleme yer almazken resmi dil olarak Kazakçanın yaygın kullanımı öncelenir ve dil planlama çerçevesinde gönüllü katılım teşvik edilir. Örneğin “*Öñir, ölke, aymaq, awmaq*” kelimelerinin hepsi ‘bölge’ anlamına gelen eşanlamlılar olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kelimelerin çoğu başka dillerden tercüme edilerek eşanlamlılar olarak resmî belgelerde yer almaktadır. Memterminkom²’un 11 Aralık 2002’de yaptığı toplantıda biri diğerinin yerine kullanıldığı ve tutarlılık sorunu yaşadığı için anlamsal sınırları ayrılarak “*öñir – region/bölge, aymak – zona/bölgesel-mahalli, ölke – kray/dışbölge, awmaq – terriitoriy/sınır bölgesi*” anlamlarında terimsöz kabul edilmiş ve onaylanmıştır (Qurmanbayulı, 2014).

3.1.2. Türetme Yoluyla Yeni Adlar Oluşturma (Creating New Names by Derivation)

Yeni sözcük oluşturmanın en işlek ve en yaratıcı yolu türetimle sağlanır (Ulanova, 2014). Bu türetim yöntemi, dilde var olan kelimelere sınırlı morphem veya dilbilgisel biçimlerin eklenmesi ile yeni anlamlı kelimeler oluşturulabilir. Tüm anadil konuşucuları dilde işlek eklerle türetilen kelimelerin anlamlarını bilir ve onları çeşitli şekilde kullanır. Kazak dilinde ardıl biçimbirimlerin kelime türetiminde önemli rolü vardır. Kitle iletişim araçlarında kullanılan “yeni adlar ve kullanım şekilleri” incelendiğinde çok sayıda türetimsel ardıl biçimbirimle kurulan sözcükler olduğu görülür. Şimdi bunları aşağıdaki tabloda görelim:

Çizelge 2. Yeni Adlar Oluşturmada Kullanılan Ardıl Biçimbirimler

-ıwı/-ıwı: şı:	-şı/-	aytwşı/konuşmacı,	ayaqdoşı/futbolcu,	äkımşı/yönetici,	ärlewşı/işbitirici,
		bayqawşı/bekçi,	baylanışı/iletişimci,	jolşı/yolcu,	zilemirşı/kantar,
		kedensı/gümrükçü	memuru,	kösemşöş/sözcü,	köşbaşşı/lider,
		mändisöş/tercüman,	murağatşı/arşivci,	paraşı/rüşvetçi,	päterşı/kiracı vb.

² Memlektetik Termin komissiyası: kısaltması ‘memterminkom’dur.

-м, -ым/-ім: -т, -тм/-т, -ім	әзірленім/гeлiштiрме, басılım/уайын, жiнам/içerik, көрсетiлiм/уууууууа, өтiнiм/талеп, өсiм/үретiм, сұраным/талеп, таныстырылым/тактим, таралым/дағуыт, тötөм/долошым, тötөм/ödөме, шақырылым/давет vb.
-пық/-лiк, -дық/-дiк, -тық/-тiк:	Balapazdıқ/çocuksuluk, birtекtilik/homojenlik, eljandılıқ/vatanseverlik, jemqorlıқ/rüşvetçilik, käsipkerlik/girişimcilik, qawımdastıқ, otansüygiştik/vatanseverlik, şıғarmaşılıқ/yaratıcılık, twistıқ /kandaşlık, iskerlik/iş dünyası vb.
-нама/-дaмa:	Ädepnama/davranış kuralları, ädisnama/metodoloji, älewmetnama/sosyal kod, dereknama/belge, juldıznama/burç, zañnama/mevzuat, sawalnama/sawaldama/anket, sırqatnama (qağazı)/sağlık raporu, tuğırnaма/platform vb.
-гер/-кер:	Alawger/meşale, borışker/yönetici, bilimger/akademisyen, bitimger/uzlaştııcı, dārisker-öğretmen, zañger/avukat, zeynetker/emekli, käsipker/iş insanı, qarızger/borçlu, sazger/müzisyen, saxnager/tiyatrocı, sānger/moda tasarımcısı, sözger/hatip, talapker/davacı, ülesker/hissedar, isker/işçi, kinoge/filyapımcısı vb.
-ма/-ме, -на/-не:	Bükteme/katlama, jükteme/yükleme, köşirme/kopyalama, qaytalama/çoğaltma, mälimdebilgilendirme, mölşerleme/oran, tüyindeme/özet, üsteme/ek ücret, xattama/protokol vb.
-хана:	Zertxana /laboratuvar, qumarxana/kumarhane, meyratmxana/restoran, oymxana/тиятро salonu, toyxana/тиятро/düğün salonu, tawıqxana/tavuk evi, namaxxana/mescit vb.
-ыс/-ic:	Doğarıс/karar, otırıс/toplantı, tapsırıс/emir, tekseris/inceleme, üderis/ süreç
-ақ/-ек:	Keptelek/trafik sıklıklığı, ötlekek / geçiş
; -ғыш/-гіш:	Swrettegiş/açıklayıcı, oqşawlağış /yalıtıcı
-уыш/-үйш:	Tıñdawıш / dinleyici
-ша/-ше:	paraqşa /sayfa
-ман/-мен:	Oralman/ göçmen
-паз:	Masqarapaz/ utanç verici
-кес:	Añkes / Hikâye Anlatıcı
-шілік/-ылық:	Bitimgerşilik / barışı koruma

Kazak dilinde bazı dilbilgisel biçimbirimler kelime oluşumundaki doğal işlevini korumuştur. Bunlardan biri “-iş/-ıш eki”dir. Bu ek uzun zamandan beri kelime oluşumunda etkili olmuştur. Basında yer alan materyaller bu şekilde türetimin günümüzde de hala etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin *ğulama/alim, tilşi/muhabiri, para berwşi/rüşvetçi, jaldawşı/kiracı, salıqşı/vergi memuru, matç/çöpçatan yanında menedjer/idareci, bitirwşi/mezun, jetekşi/amir, baylanısshı/iletіshimci, menedjer/menejer,*

keden qızmetkeri/gümrükçü, murağatşı/arşivci, saqtawşı/emanetçi, tutınwşı/ müşteri” gibi kelimeler sık kullanılırken yine aynı şekilde türetilen “bayandawış/anlatıcı, sot orındawşısı/mübaşir, jol qızmetkeri/yol işçisi” gibi kelimeler çok az kullanılan adlardandır.

Qurmanbayulı’na göre (2014), iş ve meslek benzeri isimlerin türetim eklerinden biri olan “*lık/-lik (-dık/-dik, -tık/-tik*” türetimsel biçimbirimlerden yararlanılmakta olup geçmişteki olduğu gibi bugün de âkimdik/yönetim, ziyatkerlik/istihbarat, kâsipkerlik/girişimcilik, birleştik/dernek, seriktestik/ortaklık, “jemqorlıq/yosuzluk, şığarmaşılıq/yaratıcılık” gibi sözcükler üretilmeye devam edilmiştir. Qurmanbayulı (2014), “**Akimdik**” sözcüğü, az kullanılan rekabet dışı versiyonu olan “*akimiyat*” terim komisyonu tarafından resmi olarak onaylanmış ve kullanımı öncelik kazanmış olsa da “*Akimdik*” konuşma dilinde öncelik kazanmış olduğunu belirtmektedir.

20. yüzyılın başlarında terim yapmak için çok sık tercih edilen, ama Sovyet döneminde göz ardı edilen “*-ma/-me (-pa/-pe, ba/-be*” ekleri, bağımsızlık sonrası en verimli eklerden biri haline gelmiştir. Bu ekin katılımıyla oluşturulan isimler artık neredeyse tüm uzmanlık alanlarında kullanılmakta olup bunlar arasında basında sıklıkla kullanılan “*jükteme/yükleme, köşirme/kopyalama, mälindeme/bildirim, üsteme/ek ücret,hattama/protokol*” gibi hem özel alanda hem ortak dilde tutarlı ve düzenli biçimde kullanılan terimler ortaya çıkmıştır. Bu isimlerden “köşirme/kopyalama ve xattama/protokol” sözcükleri geçen yy’da kullanıma girmiş eski terimler olmasına rağmen neolojizm örneği gibi görünmektedir.

Bağımsızlık sonrası yeniden canlanan ve günlük dilde dolaşımına giren yeni adların çoğu bu ekle türetilmiş olup “*bükteme/katlama, qaytalama/tekrarlama, möşerleme/oran, tüyindeme/özet*” gibi adlar sıklıkla kullanılmaktadır. Aynı şekilde finans ve ekonomi alanında “*sandıq/nicel, sandıq anıqtaw/nicelleştirme, anıqtaw/belirlemek, tüyindeme /özet*” sıklıkla yazışmalarda kullanılsalar da bunlar henüz terim sistemi içinde yerini almamıştır.

Bağımsızlık öncesinde kelime oluşturma süreçlerinde yoğun olarak kullanılan “*-hana*” eki, günümüzde çok aktif olmasa da verimli bir şekilde kullanımı sürmektedir. Bu ekle oluşturulan “*zerthana (laboratuvar), kumarhana (kumahane), meyarmhana (restoran), oynnhana (tiyatro salonu), tavikhana (tavuk evi)*” gibi örnekler mevcuttur. Bunlar arasında sık kullanılan laboratuvar, restoran ve ziyafet salonu adları dil kullanıcılarına daha tanıdık gelmekte, fakat “gasino” ve kumarhana” adları rekabette kullanılan kelimeler olup henüz tek bir versiyonu baskın hale gelmiş değildir. Kurmanbayulı, “tavık korası/Tavuk kümesi” sözcüğünün zaten var olduğunu, “*tavık üyi/tavuk evi*” gibi bir kullanımı uygun bir ifade olmadığı ve bu sözcüğün yanlış analogi yoluyla üretildiği belirtmektedir (Qurmanbayulı, 2014).

Son yıllarda yeni sözcük oluşturma sürecinde verimlilik gösteren eklerden biri de “*-ıs/-is*” ekidir. Bu ek yardımıyla yapılan “*doğtarıs/duraklama, otrıs/toplantı, tapsırıs/sipariş, tekseris/denetim, üderis/süreç*” gibi kelimeler sıklıkla kullanılır. Bu ekin katılımıyla

oluşturulan kelimeler bunlarla da sınırlı değil, endüstriyel ve teknoloji terim sistemleri içinde çok daha fazla terim ad kullanıma girmiş durumdadır. Bunlardan tutarlı kullanım düzeyine ulaşmış kelimeler arasında "otırıs/toplantı, tapsırıs/sipariş, teksiris/ denetleme-teftiş" gibi isimleri mevcuttur. Son olarak gazetelerde çok sık kullanılan "üderis /süreç-işlem" sözcük girişi kısa sürede Rusça " **process/işlem**" in yerini almayı başarmıştır. Adlandırmada sürecinde yeni adlar oluşturmak için doğru ekler tercih edilmesi durumunda dile yeni sözcükler kazandırmak mümkündür.

Maddi varlıkların adlarının oluşturulmasında "-ғыш/giş; ріш/-giş" eki sıklıkla kullanılır. Örneğin "swrettegiş/resimleyici, oqşawlağış/betimleyici" örneklerinde olduğu gibi verimli şekilde kullanılırken yukarıdaki tabloda yer alan "-ş/-üş; -ak/-e; -şa/-ş; -man/-men; -paz, -ke; -şilik/şılık" ekleri de sınırlı da olsa yeni ad ve terim üretimine kullanılabilir.

3.1.3. Bileşikler (compounds): Bileşikler, halihazırda var olan sözcüklerin birleştirilmesiyle oluşturulur. Bileşikler temelde, yapısal yönden, anlamsal yönden ve sözcüksel yönden olmak üzere üç şekilde analiz edilebilir: (Behera ve Mishra, 2013).

Bileşikler, iki veya daha çok sözcüğün birleşmesiyle oluşan anlam değerlerini yitirerek ya da kaynaşp kalıplaşarak sözcükselleşen sözlük birimlerdir (Karaağaç, 2016; Vardar, 2002). Birleşikler bir baş öge ile onu niteleyen, belirten veya bütünleyen tümleçten oluşur. Birden çok sözcükle kurulan birleşiklerin özelliği vurgu, yazım, sözlükselleşmiş anlam, anaför ve ilk ile ikinci öğelerinin bölünemezliği olarak nitelenbilir. Birleşikler, öbek yapılar ile kalıplaşmış birimler arsında olan ve kalıplaşma formu ağır basan anlamsal değer olarak herhangi bir nesne, eylem ya da terim ve kavramın işaretleyicisi olan sözcükselleşmiş birimlerdir. Araştırmacılar, birleşikleri oluşturan öğelere dayalı, anlam özelliklerini dikkate alan farklı sınıflandırmalar yaptığı görülmektedir. Birleşiklerin ögeler arası anlamsal ilişkiler bakımından tipolojik olarak sınıflandırılması noktasında tüm dünya dilleri için uygun olması beklenen sınıflandırmaya göre tümleyen (subordinate), niteleyen (attributive), eşleyen (coordinate) olmak üzere üç tür ana birleşik tespit edilmiştir. Ayrıca her tür kendi arasında öğelerinin baş olma durumlarına göre **içmerkezli ve dışmerkezli** olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Fromkin vd. 2011, s. 57; Göksel vd. 2007, s.12). Ayrıca birleşikler, kurucu öğelerin sözlüksel ulamı, kurucu öğeler arasındaki anlamsal ilişkileri ve bileşiğin başı konumundaki ögenin birleşik içinde bulunup bulunmaması gibi ölçütlere göre sınıflandırma yapılmaktadır (Uzun, 2000). **İçmerkezli birleşikler:** Belirgin baş içeren ve baş ögenin anlamının genel anlamını önemli ölçüde etkilediği veya belirlediği bileşikler: hahambağa, harambağa vb. **Dışmerkezli birleşikler:** yapı dışında baş içeren, dolayısıyla genel anlamı yapıyı oluşturan öğelerce belirlenemeyen kuşkonmaz, karabasan, karabatak, körkuşun vb. **Yarı merkezli birleşikler:** belli -belirsiz bir baş içeren, diğer bir ifadeyle başın, genel anlamı önemli ölçüde etkilemediği *başıbozuk, çalçene* vb. **Eşmerkezle birleşikler:** birden fazla baş içeren, genel anlamın öğelerin ayrı ayrı anlamlarına eşit olduğu *hoş beş, tutkal, ayan beyan* vb. olmak üzere dört başlıkta sınıflandırılır. Burada yer kısıtı sebebiyle morfolojik bir incelemeye girilmemiştir (Kahraman, 2018; Sarı, 2016, s. 208-212).

3.1.3.1. Sözcük Birleştirmeye Yeni Adlar Oluşturma (Creating New Names by Combining Words)

Birleştirme, iki veya daha fazla kelimenin birlikte yeni bir leksik birlik oluşturmak üzere bir araya getirilmesiyle oluşan özel bir kelime türetme işlemidir. Kelime birleştirme sözcük üretiminde önemli bir işleve sahiptir. Derlenen basın materyallerinde çok sayıda örnek yer almakta olup son yıllarda Kazakçaya çeviri yoluyla giren "beyne/video" sözcüğüyle başlayan pek çok yeni kelime görülür. Çünkü "video" sözcüğü "Kazakçaya beyne" olarak çevrildiğinden, "beyne" kelimesinin katılımıyla oluşturulan kelime sayısı önemli ölçüde artış göstermiştir. Bu kelimeyle oluşturulan **yabancı +Kazakça** veya **Kazak + yabancı** şeklinde biri kazak, diğeri yabancı ya da her ikisi de yabancı (tele-didar gibi) kelimelerden oluşan hibrit/melez isimler türetmede verimli bir yol olarak kullanıldığı görülür. Özellikle iletişim ortamlarında kullanılan dilsel veriler içinde sözcüklerin birleştirilmesi yöntemiyle oluşturulan pek çok sözcük görülür. Şimdi bu yöntemle oluşturulan yeni ad örneklerini aşağıdaki tabloda görelim:

Çizelge 3. Sözcük Birleştirmeye Yeni Adlar Oluşturma

Kazakça	Rusça	Türkçe
Aydarbelgi	Zagolovok	Başlık
ayıpturaq	zaryazhat'	şarj
aqorda*	korolevskaya palatka	han çadırı
änuran	gimn	marş
äskerbası	komandir	komutan
äwejay	aeroport	havaalanı
äwejol	aviakompaniya	hava yolu
beynebaqlaw	smotret' video	video izleme
beynequjat	videokasseta	video kaset
bosaralıq	kosmos	uzay

Yukarıda görülen örnekler "beyne/video" kelimesinin bir parçası olarak sıklıkla kullanıldığını ve verimlilik gösterdiğine işaret etmektedir. Bunun nedeni ise son yıllarda "video/video" ile başlayan birçok yeni kelimenin dile hızlıca girip yerleşmiş olmasıdır. Bugün Kazak diline "budeo/video" sözcüğü "beyne" olarak çevrildiğinden "beyne" kelimesinin katılımıyla oluşturulan kelime sayısı önemli ölçüde artmıştır. Aslında mevcut iki veya daha fazla adın yeni bir ad oluşturmak üzere birleştirme uygulaması bir yabancı, bir yerli iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşur. Örneğin, beynebaqlaw/video izleme, beynebayan/video kayd), beynejazba/video belgesi vb. örnekler zikredilebilir.

Yine bu dönemde Kazak dilinde yeni ad oluşturulmasında aynı modelle türetilen birleşik adların sayısı arttığı açıkça görülmektedir. Bu durum "aқы(ücret)+, басы (başı)+, бейне (video)+, нұл (para)+ sözcüklerinin katılımıyla yapılan adları tabloda görelim:

Çizelge 4. Melez İsimlerle Yeni Adlar Türetme

Baş sözcük	Bileşik yapı	Tr	Baş sözcük	Bileşik yapı	Tr
+aqı/aқы	Järdemaqı	Ödenek	+bası/басы	elbası	devlet başkanı
	qalamaqı	maaş/aylık		dinbası	müftü
	zeynetaqı	emekli aylığı		ükimetbası	başbakan
	üstemeaqı	ek/mesai parası		äskerbası	komutan
	ötemaqı	tazminat		qalabası	belediye başkanı

3.1.3.2. Biçimsel Bileşikler Yoluyla Yeni Adlar Oluşturma (Creating New Names Through Compounds)

Bileşik kelimeler, iki veya daha fazla kelimenin bir araya gelerek tek bir kelime işlevi gören bir ifadenin oluşumunu sağlar. Bileşik kelimelerin yaygın örnekleri arasında bilgisayar, biçerdöver ve ateşkes söylenebilir. Dilde kaynaştırma, kısaltma ve birleştirmenin bir kombinasyonu gibidir. Dilde var olan kelimeleri oluşturan birimlerin bir araya getirilmesiyle yeni kelimeler yapılabilir. Kaynaştırma yapılırken birleştirme işlemi baş sözcük ve tümleci yeni bir morfem gibi kullanıma girerler. Kaynaştırma işleminin sonucu olarak çok sayıda aynı unsurdan kelime yapılır. Özellikle Rusça karşılıklarıyla birlikte kullanıma girip bileşik kelime şeklinde karşılanan sözcükler birleşik yazılmaları yanında, daha sonraki yıllarda çift sözcük biçimindeki terim ve adlar da ortaya çıkmasının yolunu açmıştır. Bunlardan birçoğu basından yazına geçmiş ve yaygınlaşmış bir kısmı da teknik terim olarak kullanıma girmiştir. Şimdi bunlardan bazılarını tablodaki örneklerle görelim:

Çizelge 5. Çift Sözcüklerle Yeni Adlar Oluşturma

Kazakça - Rusça	Rusça	Kazakça
arız-tilek	Peticiya	dilekçe (yazılı başvuru)
äl-awqat	blagosostoyaniya	refah
köşi-qon	migraciya	göç
ölim-jitim	letalnost	ölüm (ölümcüllük)
sawda-sattıq	awkcion	ticaret (açık artırma)
ştab-päter	ştab-kvartira	karargâh (karargâh)
is-qımlıl	deystviya	eylem (eylem)
is-şara	meropryatiya	olay (olay)
is-äreketsizdik	bezdeyatelnost	hareketsizlik

Yukarıdaki tablodaki isimlerin son ikisi dışında hepsi dilde halihazırda kullanılan sözcüklerdir. Uzun zamandan beri basında dolaşıma giren bu sözcüklerin çoğu gerçek anlamlarında kullanılmamaktadır. Bunların anlamları mümkün olduğunca belirginleştirilmiş, ek anlamlar yüklenmiş ve belli bir terim anlamını ifade eden kavramlara dönüşmüşlerdir. Yine "ölüm" sözcüğü, anlamında çok fazla değişiklik yapılmadan mümkün olduğu kadar orijinal anlamına yakın olarak kullanılmaktadır. Diğer bir örnek ise "*kızmet üyi/shtab-pater*", Rusça "*shtab kvartira*" adının doğrudan çevrilmesiyle oluşturulmuştur. Bu "*birebir çeviri etkinliği*"³ daha sonraki yıllarda kelimelerin birleştirilmesiyle oluşturulan ve kullanıma sunulan yeni bir isim yapma yoluna dönüşmüştür.

Kazak dili, birleşik kelime bakımından zengin bir dil olmasına rağmen 90'lı yıllara kadar kelimeleri birleştirerek yeni kelime yapılması çok nadir görülür. Son yıllarda yeni kelime oluşturma süreçlerinde bu yöntemle kelime türetme modeli canlanmaya başlamıştır. Genel olarak bu yeni kelime türetme olgusu, yeni terim ve sözcüklerin oluşturmada ulusal dilde kullanıma girmesi önemlidir. Bunun önemi, daha önce çok az kullanılan veya hiç kullanılmayan sözcük türetme yollarının aktif hale gelmesidir.

3.1.3.3. Bileşik Sözcüklerle Yeni Adlar Oluşturma (Creating New Names with Compound Words)

Dillerde yeni bir kavramı karşılamak üzere iki veya daha fazla sözcüğün kaynaşarak oluşturduğu sözcük türüdür. Birden çok sözcükle yapılan kelime birleştirme yöntemi, çok kelimeli ifade şeklini doğurmuştur. Bileşik söz oluşumu sırasında bir baş sözcüğün sağında veya solunda yer alan sözcükler baş sözcüğün anlamını belirten, niteleyen veya açıklayan özellikleriyle yerini alır. Bu tür sözcük birleştirme işlemi iki, üç ve dört sözcüklü yeni kelime ve terim türetme olanağı sunar. Kazak dilinde baş sözcüğün etrafına konan birimler dönemin üretkenliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bilim dallarının terim sistemi içinde bol miktarda çok sözcüklü terim adlar bulunur. Bu özel alanlara özgü kavramların karşılanması için terimlerin büyük bölümü birleşik kelimelerden kurulabilir. Aşağıda verilen tabloda yer alan terimlerin hepsi sık kullanılan çok kelimeli ad ve terimleri oluşmaktadır. Şimdi basında kullanılan çok kelimeli ad ve terimleri görelim:

Çizelge 7. Çok Sözcüğün Katılımıyla Yeni Adlar Oluşturma

Kazakça	Rusça	Türkçe
aylıq eseptik körsetkiş	yezhemesyachnaya tablitsa	aylık hesap cetveli
aynalma jol	krugovoye dvizheniye	döner kavşak
beyindik oqıtw	vizual'noye obucheniye	görsel eğitim
birrettik järdemaqı	obshchaya summa	toplu ödenek
birtutas äkimşildendirw	upravleniye soyedineniyami	birleşik yönetim

³ Bir dilden diğerine anlamına bakılmaksızın birebir (fr. calque), çevrilmesidir. Mesela Türkçedeki "gözlemeyi" 'observing' diye çevirmek veya 'döner' sözünü 'return' diye çevirmek gibi.

ғаламдық жұлнw	global'noye potepleniye	bağlantılar/ilişkiler
жаһандық жылыну	usilitel' zvuka	küresel ısınma
qurılǵı dıbıs küşeytkiş	dorozhno-transportnoye	ses yükseltici
jan saqtaw	proisshestviye	trafik kazası
serpindi joba	dinamichnyy proyekt	dinamik proje

Yukarıdaki iki veya üç sözcüklü terimlerin bir kısmı resmî belgelerde, endüstri dilinde ve süreli yayınlarda kullanımı görülmektedir. Bunlar belli süre kullanıldıktan sonra keskinleşerek anlamca sabitleşmeye başlar ve ardından sözlük veya terim sistemi içindeki yerini alır. Örneğin, *“äljevaz jikter/Zayıf sınıflar, beyimdik okıtıw/karakter eğitimi, birretik jerdemakı/toplu ödenek, birtutas äkimşildendirw/ birleşik yönetim, kanakaktı jobalar/projeler, korganış belbevi/ emniyet kemeri, sıratnama kagazı/ tıbbi kayıt kâğıdı, tölkujat üsteli/pasaport masası”* gibi sözcükler Rusça karşılıkları ile (rekabet halinde) kullanıma giren yeni adlar da türetilmektedir.

3.4. Ödünçleme ile Yeni Adlar Oluşturma (Creating New Names by Borrowing)

Ödünçleme, bütün dünya dillerinde görülen yeni kelime kazanma yollarından biri olup bir dilin başka bir dilden aynen veya kısmen kendi ses sistemine uyarlayarak sözcük alma işlemidir. Bu işlem sırasında sözcükler alıntılanırları dildeki biçim ve anlamlarıyla kullanıma girebileceği gibi kaynak dilden farklı anlamlar da yüklenerek kullanılabilirler. Kaynak dil ile hedef dil arasındaki sözcüksel değişim yarı yarıya, kısmen veya tamamen ödünçlenen birimlerden oluşabilir. Eski dönemlerde adların yarısı Kazakça diğer yarısı yabancı dilden gelen kelime ve terim kullanımına pek rastlanmazken şimdilerde çok sık görülmektedir. Örneğin Batı kökenli “tele” sözcüğü ile kurulan *“habar jäne telehabar/ uydu yayını, teleskop/teleskop, Teledidar/televizyon”* gibi birleşik kelimeler eskiden nadir olsa da günümüzde sayıları giderek artmaktadır. Bilim dallarında her geçen gün melez adların sayısı artmakta ve bunların derlenip sözlüklerin bünyesine katılması gerekmektedir. İşte bu hibrit bileşik isimler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Çizelge 8. Bileşik Adlar Oluşturma

Kazakça Bileşik adlar	Rusça	Türkçesi
avtojorıq	Puteshestviye	Yolculuk
avtomektep	avtoshkola	sürücü kursu
agroqalaşıq	fermerskiy gorodok	tarım kasabası
antıdağdarıs	antikrizis	kriz karşıtı
awdıokitap	audiokniga	sesli kitap
gazqubır	gazovaya truba	gaz borusu
geosayasad	geopolitika	jeopolitik
ewroaymaq	yevrozona	avro bölgesi

ewroodaq	yevrosoyuz	avrupa birliđi
mikrodeñgey	mikrouroven'	mikro seviye

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere basında kullanılan pek çok melez isim vardır. Bunların sebeplerini araştırmak, öncelikle "özel" ya da genel alanlarda yaygın kullanılan ad veya terim oluşturacak biçimbirimlerin yerel dilden karşılama veya kaynak dilden tercüme etme geleneğinin kurulması için model olabilir. Bu model olma, Rusça+Kazakça bileşenlerin dilsel, anlamsal ve içeriksel gerekçelere dayandığı söylenebilir. Yine de çoğunun teamülden doğduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Kazak dilinin yetmiş yılı aşkın Sovyet terim yapma tecrübesi, terim kabul ilkeleri dahilinde yabancı dillere özgü uluslararası terimlerin ortak bileşenlerini, Kazakça'daki yazım ilkelerine uyarlamadan kullanılması Rus dilinin güçlü bir şekilde yerleşmesine ve Kazak terim sistemine etki etmesine sebep olmuştur (Qurmanbayulı, 2014). Bu etki Kazak dilinde yeni terim üretiminin hız kazanmaya başladığı günümüzde bile varlığını sürdürmektedir (Qurmanbyulı, 2006). Yani terimi ad oluşturan bileşenlerin katılımıyla oluşturulan yeni ad ve terimler birebir çevrilmiş ya da Kazak dilinden karşılanmış olsa bile çeviri olgusunun gereklerine riayet edilmesi gerekir. Örneğin "aero" ve "video" kelimelerinin Kazakçaya "hava", "beyne" şeklinde çevrilmiş ama kullanım sıklığına ulaşamamıştır. Doğru çeviriyle " *telegramma/telgraf*" ismi " *jedelhat/telgraf*" olarak çevrilmiş ve sıklıkla kullanılan bir isim haline gelmiştir. Bu yüzden doğru çeviri, yaygın kullanılan yabancı dillere ait terim parçalarının katılımıyla oluşturulan adların korunması, bu alışkanlığın hala sürdürülüyor olduğunu göstermektedir.

Alıntı birimlerin oluşturulması sırasında kullanılan bazı temel morfeimler şunlardır: "avia, auto, agro, anti, audio, bio, velo, geo, dendro, euro, zoo, infra, kino, xero, macro, meteo, micro, multi, sub, tele, trans, photo, eco" gibi bileşenlerin materyalleri olarak adlandırılır. 'Etno Terim' parçacıkların çevirisi için ön kabule dayalı katı kuralların varlığı, birçok ismin yalnızca ikinci kısmının çevirisinin yapılabilmesine izin vermektedir. Burada dikkat çeken husus ise Kazakçaya çevrilerek yeni oluşturulan hibrit/melez adların ikinci veya birinci kısımlarının Rusça kelimeler olmasıdır. Şimdi tabloda onları görelim:

Çizelge 9. Melez/Hibrit Adlar Oluşturma (Creating Hybrid Names)

Kazakça	Rusça	Türkçe
avıa-tasımál	perevozka	hava taşımacılığı
avtomoto-kölik	transport	motorlu taşıt
avto-turaq	stoyanka	otopark
agro-qalaşıq	gorodok	tarım kasabası
awdıo kitap	аудиокнига	sesli kitap
ınfra-qurılım	proızvodstva	altyapı
kıno-öndiris	oborwdovanıe	film prodüksiyonu

meteojabdıq	wroven	hava durumu ekipmanı
mikro-deñgey	rezwltat	mikro seviye
mwlті-nätіje	neskol'ko rezul'tatov	çoklu sonuç
tele-körermen	telezritel'	televizyon izleyicisi

Yukarıda görüldüğü üzere diğer melez isim türü de "mâcili/toplanma", (parlamenter//parlamento üyesi) ve "elektrondı gazet/elektronik gazete" gibi yeni kullanımlardır. Bunlardan ilki "toplanma" kelimesine "man" kelimesinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Bu isim "kongressmen/kongre üyesi", "biznesmen/iş adamı" gibi kelimelerin örneklemesiyle oluşturulmuştur. Kazakistan'da önceleri Rus dilinin ana iletişim kaynağı olduğu bilinmektedir. Ancak "Mecilis-men /Milletvekili" gibi örneklerin ortaya çıkması, İngilizcenin Kazak diline doğrudan etkisinin bir neticesi olarak kabul edilebilir. Kazakça bir kelimeyle İngilizce kelime birleşerek yeni isim oluşturması daha önce rastlanmayan bir yöntem olduğu söylenebilir. Yine "Gazete" dilinde uzun süredir kullanılagelen "hana" eki Farsçadan geçmiş olup başlangıçta "ev" anlamına gelen bağımsız bir sözlük birimken günümüzde artık kökeni unutulmuş ve yerel bir ek olarak yeni kelime oluşturma sürecine dahil olmuştur.

3.4. Kopyalamayla Yeni Adlar Oluşturma (Creating New Names by Copying)

Kopyalama, bir dildeki kelimelerin, yapıların veya dilbilgisi unsurlarının başka bir dilden alınması veya etkilenmesi anlamına gelir. Bu kopyalama genellikle diller arasındaki etkileşim, temas dil veya kültürel alışveriş sonucun meydana gelir (Simpson, 2007). Bütün dillerde analoji yöntemiyle yapılan ad ve terim sözler mevcuttur. Ölçünlü dilde yeni adlar oluşturma sürecinde modern ad ve terimleri izlemek oldukça verimli olabilir. Şimdi tabloda onları görelim:

Çizelge 10. Kopyalama Yoluyla Yeni Adlar Oluşturma

Kazakça	Rusça	Türkçe
aşıq esik	otkritıx dverey	açık kapı
aşıq qoğam	otkritoe obşçestv	açık toplum
sawda nüktesi	torgovaya toçka	satış noktası
senim telefonu	telefon doveriya	yardım hattı
äljwaz jikter	wezvıme sloı	zayıf sınıflar
ğalamdıq jılınw	vsemırnoe poteplenie	küresel ısınma
dıbısküşeytkış	zvwkowsılitel	ses yükseltici
jol-kölik oqığası	dorojno-transportnoe	trafik kazası
jüyequrawşı	proışşestvie sistemaobrazwyuşçiy	sistem oluşturucu
zımırantasığış	raketanositel	füze fırlatıcı

Bütün bu bileşik isimler Rus dilinden kopyalama yöntemiyle yapılan terimsel sözlerdir. Verilen örneklerdeki adlara bakarak bu yaklaşımın günümüzde de çok verimli kullanıldığını söyleyebiliriz. Kitle iletişim araçlarında sık kullanılagelen özel alan metinlerinin kopyalama yöntemiyle işlenmesi sırasında oluşturulan terimlerin de bunda büyük bir payı vardır.

Örneğin Rusçada *kidat*’, Kazakçada *laktırw/fırlatma*” fiilleri anlamları eşleşir. Fakat geçmişte Kazak dilinde "atmak" fiili esas olarak "taş atmak", "sopa atmak" şeklinde bir şeyi fırlatmak şeklinde gerçek anlamda kullanılır. Ve Rus dilinde "*kidat*" fiilinin gerçek anlamından farklı olarak "*aldatmak*" ve "*uzaklaştırmak*" anlamları da vardır. Kazakçada ise "*fırlatmak*" fiili bu anlamda kullanılmamaktadır. Daha sonraki yıllarda Kazak basını da Rus dilinden etkilenecek "*kidat*" kullanmaya başlamıştır. Fiilin Rusçadaki karşılığının anlamıyla doğrudan tercüme edilerek kullanılması popülerlik kazanmaya başlamış olması, ülkede Rus dilinin hala güçlü etkisinin varlığını göstermektedir. Çoğu durumda analogi yoluyla oluşturulan terimler hakkında önyargılar mevcuttur. Bu önyargıların ana nedenlerinden biri analogiyle oluşturulan adların tam olarak anlaşılabilmesidir. Bu noktada terminoloji türetmenin verimli yollarından biri haline gelen analoginin mahiyetini daha derinlemesine incelemek, etkili ve etkisiz yönlerini ortaya koymak ve eksik ve yanlışları tespit etmek bir başka çalışmanın konusu olabilir.

3.5. Betimleyici İfadelerle Yeni Adlar Oluşturma (Creating New Names with Descriptive Expressions)

Son yıllarda benzetme yoluyla ortaya çıkan yeni adlandırmaların im, işaret sözcük ve deyimlerden oluştuğunu görmekteyiz. Bunlar nesne ve olguların kendi adlarıyla anılmak yerine biçim veya şekilsel ifadeyle oluşturulan bu tür adlar, kitle iletişim araçlarında çok sık olmasa da kullanıldığı görülür. Bunlar figüratif veya metaforik değer taşıyan adlandırmalardır. Şimdi bu tür örnekleri tablo üzerinde görelim:

Çizelge 11. Figüratif İfadelerle Adlar Oluşturma

Kazakça	Rusça	Türkçe
altın dawıs	zolotoy golos	altın ses
aq olimpiada	belyy olimpiyskiy	beyaz olimpiyat
aspanastı eli	nebesnaya zemlya,	cennet ülkesi
aydahar eli (Qıtay)	zemlya drakona (kitay)	ejder ülkesi (Çin)
künşığıs eli (Japoniya)	strana solnechnogo sveta (yaponiya)	güneş ışığı ülkesi (Japonya)
Tay eli (Tayland)	strana thailand (tailand)	Tayland ülkesi (Tayland)
ğasır derti	bolezni veka	asrın hastalığı
qara qurlıq	chernaya zemlya	kara toprak
qara marjan	chernyy korall	kara mercan
qızıl äteş	krasnyy petukh	kırmızı horoz

Yukarıda verilen sözcük listesi, kullanımda olan belli örnekleri içermektedir. Bunlardan başka “ak altın/beyaz altın, bastandık aralık/özgürlük adası, döngelik üstel/yuvarlak masa, kara altın/ petrol, kara tizim/kara liste” gibi örnekler son yıllarda oluşturulan dolaylı ifade/perifrazın⁴ şekil ve özelliklerini de göstermektedir.

3.6. Kısaltmalarla Yeni Ad Oluşturma (Creating New Names with Abbreviations)

Tüm dünya dillerinde görülen kısaltmalar birkaç türde yapılmaktadır. Kısaltma sürecinde ortaya çıkan biçimini konuşma ve yazma olmak üzere “yazıda **Dr.**, konuşmada **Doktor**; yazmada **vd.**, konuşmada **ve diğerleri**” şeklinde iki değeri işaretlemektedir. Kazak dilinde kısaltma terimi için Batı kökenli Rusça görünümlü “abbreviatura” terimi kullanılmakta ve “qısartw/қысқарту” sözcüğü de karşılanmaktadır. Kazadilinin açıklamalı sözlüğünde “Abbreviatwra lat: Abbreviatura, zat. Lıngv) Qazaq Ądebi Tiliniń Sızdıgi (KEDS⁵,2011) adlı eserde madde başı olarak açıklaması: Bir söylemdeki bir kelimenin ilk hecesinden veya harflerinden oluşan kısaltılmış kelime” şeklinde verilmiştir. Örneğın MEMST/memlekettik standarttar, GOST/goswdarstvennie standartı gibi. Kısaltma işlemi, kelimelerin, hecelerin veya kelimelerin ilk harflerinin birleştirilmesiyle oluşturulan kısaltılmış karmaşık işlem olup ‘baş harfleme, ufalama ve çok kelimelilerde heceleme” şeklinde yapıldığı görölmektedir. Yer kısıtı sebebiyle burada kısaltmalar veya etiketlemeler konusunda sınırlı bilgi vermekle yetinilecektir (bkz. Türkçe Sözlüklerde Etiketleme, Kahraman, 2021)

3.6.1. Kırpma, genellikle kırpma işlemi, sondan kırpma (apocope) ve baştan kırpma (procopie) şeklinde yapılır. Örneğın ortadan kırpma süreci de ‘maths’ ve ‘gents’ sözcüklerinin özgün biçimleri olan mathematics ve gentlemen sözcüklerinin kırpılan kısımlrı sözcüğün ortası olup sözcüğün baş ve sonu korunmuştur.

3.6.2. Baş harfleme, kaynak sözcüğün yerini alan yazı birimlerle yapılır. Harflerin alfabetik adlarına göre büyük harflerle sıralanıp okunurken tek tek hecelenerek KaDeVe gibi sesletilir; KDV şeklinde yazılır. Örneğın ĄXDF/Düniejüzilik Ąyelder Quqığın Qorğaw Uyımı; Kazakça QQS/qosılğan qun salıgı/katma değeri vergisi; Rusça NDS/nalog na dobavlenınyu stoimost; Türkçesi KDV/katma değeri vergisi örnekleri üç heceli okunur. Yine “sessel kısaltma” tam bir kelime görünümünde ve tek hece olarak telaffuz edilir. Örneğın, SIM /Sırtqı ister minıstrlıgı/ Dışışleri Bakanlıgı, BAQ/buqaralıq aqparat quraldarı/ medye iletışim araçları vb.

3.6.3. Kısa adlandırma, alan yazında daha çok ‘acronymy’ terimiyle karşılanan “kısa adlandırma”, sıklıkla bir sözcük dizisinde yer alan sözcüklerin ilk yazıbirimlerinin alınmasıyla gerçekleştirilen kısaltma türüdür. Örneğın “Army of the Republic of Vietnam/ Arvin” gibi, ‘yine “Askeri Elektronik Sanayii/ASELSAN”, Arşatırma Geliřtirme/ARGE gibi öbek yapının yeniden kısa adlandırılmasıdır.

⁴ Perifraz, konuşmacının başvurmak istediğı kelimeyi tanımlayan özellikleri veya nitelikleri bir araya getiren bir dolaylı ifade.

⁵ Qazaq Ądebi Tiliniń Sızdıgi eserin kısaltması “KEDS” olarak kullanılacaktır.

3.6.4. Karma kısaltmalar, iki veya daha çok sözcüğün bir araya gelmesi ve her iki sözcüğün belirli kısımlarının çıkarılmasıyla oluşan birimlerin birleştirilmesiyle yapılır.

Kısaltma işlemini, kırpma, kısa adlama, başharfleştirme ve karmayı kapsayan bir üst terim olarak düşünmek, kırpma ve karma süreçlerini de ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır. Kısaltma işlemlerinin içinde tipik olan ise karmayla oluşturulan motel (motor+hotel), modem (modulator+demodulator) kısaltmaların sözlükselleşmesi örneklerinde olduğu gibi, kısa adlandırmayla oluşturulan **laser** (Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation), **scuba** (Self-Contained Underwater Breathing Apparatus) örneklerde görülen kısaltmalar bir sözcükselleştirme sürecinden geçerek sözlükbirim olduğu söylenebilir. Bu anlamda ‘Unidentified Flying Object’ öbeğinden türetilen UFO, hem ufo leksik birim hem de Uu-Fe, Oo şeklinde sesletilebileceğini de belirtmek gerekir ki Kazakça ve Rusça formuyla “NLO” olarak kullanılır. Yine Смарт-сағат (Smart watch, Киберқауіпсіздік (Cyber security), Видеоөнім (Video production, Биг Дата (Big Data) , Big data/ big data; “Dağdarıs/kriz, kelimesi inin asıl anlamı şaşkın olmak, karara varamamaktı. Yine “barlaw avıacıyası/keşif havacılığı, «barlaw alqabı/keşif alanı, «barlaw jasağı/keşif müfrezesi

3.7. Uluslararası Neolojizm Sözcükleri (Internationalisms)

Bütün dillerde gerek coğrafi gerekse kültürel alanlarda etkileşimler vasıtasıyla ortak kullanılan kelimeler mevcuttur. Bu kelimeler hepimizin sesletim, yapı ve anlam yönünden aşına olduğu dil birimleridir. Uluslararası sözcükler olarak adlandırılan bu birimlerin benzer anlam ve etimolojiye sahip olmaları dikkat çeker. Araştırmacılar, bu sözcüklerin verici dilden eş zamanlı veya ardışık ödünç almalar sonucu oluştuğuna ve anlam atamalarında iyileşme ve kötüleşmelerin görülebileceğini belirtirler. Genelde telaffuz ve yazımları benzerlik göstermesi yanında farklı diller arasında anlaşılır olma durumu öne çıkmaktadır. Bunların içinde genel sözlük ile uzmanlık alan sözlüklerinde yer alması gereken birçok farklı sözcük bulunur.

Çizelge 12. Uluslararası Nolojizm ve Terimadlar

Kazakça	Rusça	Türkçe
aktsent (ekpin)	aktsent	Aksan
antibiotik	antibiotik	antibiyotik
Seramic/fagfur (fa:fur)	Sermica	Seramik
mikroskop	mikroskop	Mikroskop
astrologiya (astrologiya)	astrologiya	astroloji
bikini (toqıma)	volna	bikini
akwpwnktwra (densawlıq)	akipuntura	kupunktur
terrorist	terrorist	terörist

Yukarıda görülen terim adlar farklı dillerde benzer şekilde sesletildikleri ve ufak tefek değişiklikler olsa da anlamsal gönderimleri hep aynı olduğu söylenebilir. Bu durum, kitle

iletişim araçlarının, internetin ve anlık iletişimin yaygınlaştığı günümüzde (genel veya özel alan) sözlük birimlerinde de güçlü bir uluslararasılaşma yaşandığını göstermektedir. Özellikle terimsel sözcüklerin ortaklaştırılması yönünde infoTERM, TERMnet, auroTERM, AUROLEX gibi uluslararası örgütlerin büyük organizasyonları mevcuttur. Bu durum bazı dilleri çok avantajlı hale getirirken bazı dillerin söz varlığını diğer dillerin dilsel birimleri ile dolmasının önünü açmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bir adlandırma faaliyeti olarak yeni ad ve terim türetimi hakkında Qurmanbayulı (2014), eski ve yeni terimler karşılaştırılırsa hepsinin Rus dili takip edilerek tercüme yoluyla yapıldığının anlaşılabileceğini belirtmektedir. Örneğin *аудиокнига/awdio kitap-seslikitap; otkritıx dverey/ aşık esik; otkritoe obşçestv/aşık qoğam; zolotoy golos/altın dawıs; belyy olimpiyskiy/aq olimpiada* (bkz. 9-10. çizelge) gibi kelimeler Rus dilinin Kazakça üzerindeki etkisini göstermektedir. Sovyet döneminde oluşturulan örnekler ile bağımsızlık sonrası üretilen yeni adlar Rus dili modellenerek yapıldığı açıktır. Çünkü Kazak toplumu iki dilli bireylerden oluşur. Ama devletin resmi dilinin Kazakça olmasına karşın ülkede eğitim ve bilim alanında baskın dil Rusça'dır. Neticede eğitim ve bilimin temel ihtiyaçlarından olan yeni adlandırma ve terim üretimi Rus dili referans alınarak üretiliyor demek abartılı olmaz. Burada Kazaklar ve diğer etnisitelerin ortak dilinin Rusça olması, terimlerin yerleştirilmesindeki zorluğa işaret etmektedir.

Bugün Kazakistan'da bilim ve teknolojik gelişmelere paralel terminolojiye katkı veren terim sözlükleri yayınlayan uygulayıcılar ile alan uzmanları yetişmiştir. Ülkedeki yerleştirme talebi, neolojizm, yeni adlandırma olarak terim üretimini hızlandırmaktadır. Bu hızlı artış Kazak dilinin söz varlığını geliştirip zenginleştirmeye devam etmektedir. Bütün bunlara rağmen dönemin yaratıcılığını organize eden, gelişimini izleyen, başarılarını örnek gösteren, eksikliklerini düzelteren alan uzmanlarının katılımıyla oluşan güçlü bir merkezi bir otoritenin olmayışı, terim sistematığı içinde kabul-onay-kesinleştirme- işleminin yetersiz kalması, kimi eksik ve yanlışlıklara da sebep olduğu söylenebilir.

Ülke çapında yeni kullanıma giren adlar önce basında genel olarak bir önkabul veya sınırlama olmaksızın serbest dolaşıma girmesi ve rekabetçi kullanımı sayesinde yaygın kullanım önkoşuluyla sözlük birimi seçilip kabulü gerçekleşmektedir. Neticede serbest dolaşımda kabul gören sözcüklerin seçimi, kabul görmeyenlerin ise öneri mahiyetinde kalması temel ayrımı oluşturmaktadır. Fakat burada yeni dilsel birimlerin serbest dolaşımı ve kabulü sürecinin uzatılmaması, tercih edilen birimlerin yerleştirilmesi (bekitilgen) en önemli adım sayılır. Bunun denetim ve düzeltme işlemlerini yapmak genel olarak dil kurumları aracılığıyla yapılmaktadır.

Bugün Kazak dilinde oluşturulan yeni ad ve terimler, medya ve kamusal söylemin yanı sıra Kazakça konuşurlarının günlük dillerinin önemli bir parçası haline gelmektedir. Kazak dilinin belirli neolojizmlerinin sözlük birim olarak "başarılı" veya "başarısız" olması halkın dil zevki ve beğenisi kadar aydınların ve devlet kurumlarının katılımıyla

belirlenmektedir. Yeni ad ve terimlerin ortaya çıkışında kullanılan yol ve yöntemler içinde yeni anlam atama, türetme, birleştirme ve benzetme dikkat çeker. Özellikle yeni sözlük birimleri oluşturmada eski kelimelere yeni anlamlar; yeni kavramlara yeni adlar ve yepyeni kavram ve terimlere yepyeni adlar atanması şeklinde ortaya çıktıkları görülür. Bilim dilinin temelini oluşturan terimler konusunda Kahraman, (2024), “terim sözlükleri bireyin bilişsel becerilerini geliştirip bilginin düzenlenip sınıflandırılmasını sağladığını” belirtmekte ve terimsel (sözcük) kazanımlar için dil kullanım süreçleri geçmiş dönemlere göre hızla değişmekte ve bu değişimde toplumsal talep kadar sosyal yaşam, bilimsel ve teknolojik gelişmeler etkili olmaktadır. Bu bağlamda medyada kullanıma giren yeni kelimeler, çizelgelerde gösterildiği üzere neololijizm örneği olarak yeni sözcük oluşturma en kolay ve en işlek yolu türetmedir. Kazakçadaki türetimsel biçim birimlerden -şI/ äkimşi/yönetici; -m/-Im/ äzirlenim/geliştirim; -IIK/balapazdıq/çocuksuluk; -mA/bükteme/katlama; -Is/ otiris/toplantı; -Ak/ötkelek/geçiş; -glş/ oqsawlağış/yalıtıcı; -ŞA/paraqşa /sayfa; -mAn/oralman-göçmen; -kEs/ Añkes /hikâye anlatıcı; -pAz/ masqarapaz/utanç verici; -şllk/bitimgerşilik/barışı koruma örnekleri yanında -nama/ädisnama/metodoloji; -hana/Zertxana/laboratuvar, şayhana/çayevi; -ger/bilimger/akademisyen gibi örnekler de sayılabilir (Detaylı bilgi için 1. çizelgelere bakınız).

Kazak dilinde neolojizm olarak yeni adlar oluşturmada sözcüksel biçimbirimlerden yararlanılır: “tölen-aқы(ücret)+, el-басы (başı)+, бейне (video)+, нұл (para)+ sözcük birleştirme de çok kullanılan bir modeldir. Bu model iki veya çok sözcüğün katılımı ile ortaya çıkmakta: “beynebakılav/video izleme, beynebayan/video kayd, beynejazba/video belgesi; aydarbelgi/başlık” gibi adlar; Çizelge1’deki -nama, hana ve -ger ile yapılanlar ile çizelge 3’te bosaralıq-uzay, 4’te qalamaı /maaş-aylık; 5’teki ise arız-tilek/dilekçe (ötiniş) ad+ad örnekleri sayılabilir. Diğer taraftan ödünçleme ile yeni adlar oluşturmada Batı kökenli “tele” sözcüğü ile kurulan “telehabar/ uydu yayını, teleskop/teleskop, teledidar/televizyon” gibi birleşik kelimeler eskiden çok nadir olsa da günümüzde sayılarının giderek arttığını söylemek gerekir. Bir diğer husus iki farklı dilden melez isim türü de “parlament müşesi/parlamenter/parlamento üyesi) ve “elektrondı gazet/elektronik gazete” gibi yeni kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Meteforik olarak benzetme yoluyla ortaya çıkan yeni adlandırmalar da dikkat çeker: “ak altın/beyaz altın, bostandık aralık/özgürlük adası, döngelek üstel/yuvarlak masa, kara altın/ petrol, kara tizim/kara liste” gibi örnekler verilebilir. Özellikle aktsent-ekpin/aksan; antibiötik/antibiyotik gibi uluslararası sözcükler benzer anlam ve etimolojiye sahip olmaları yönüyle dikkat çekmekte ve kitle iletişim araçlarının etkisiyle yayılma eğilimi göstermektedir (Detaylı bilgi için 2-5. çizelgelere bakınız).

21. yy.’da dilsel etkinlik alanları hızla değişmekte ve bu değişimde bilim ve teknolojiadaki gelişmeler kadar bilişim teknolojilerinin gelişmesinin de payı büyüktür. Bu yüzyılın parolası hız ve hareket olarak özetlenebilir. Dilsel üretimin de bu hıza ve harekete ayak uydurması hızlı sözcük üretimi olarak neolojizmler, yeni adlar ve terimler şeklinde dilde yerini almaktadır. Nasıl ki dil, insan yaşamının bir yansımasıysa, kelime dağarcığı da sosyal ve kültürel değişimin sözcüklere yansımasıdır. Bir toplumda ne kadar sıra dışı

görünürse görünsün yeni kelimelerin doğuşu kabul edilebilir bir şeydir. Yeni ad ve terimlerin başlangıçta ortaya çıkmaları ve popüler olmaları tesadüfi gibi görünebilir. Ancak beraberinde getirdikleri yeni fikirler, değerler ve kavramlar sayesinde yeni dilsel işaretlerin ortaya çıkışını da sağlamış olur. Bu yeni fikir, değer ve kavramlara duyulan ihtiyaç, toplumun farklı düzeylerinde farklı derecelerde hissedilir.

Kaynaklar | References

- Äbdiräsilov E. (2005). *Qazaq terminografiyasınıñ jüyesi*. Astana. E-Kitap <https://termincom.kz/assets/pdf/05f3a1cf543888e322175e76d6bc9920.pdf>. [Erişim Tarihi: 2.02.2024].
- Akyıldız, E., Tükel Kanra, Y. (2022). Margaret Atwood'un Damızlık Kızın Öyküsü başlıklı eserindeki neolojizmlerin Türkçe çevirileri üzerine bir araştırma. *DEÜ SBE Dergisi*, 24 (4), 1449-1569.
- Aldaşeva K. (2014). Qazaq tiliniñ sözdik quramın jañğırtw:til sayasa-tı jäne kodifikaciya mäselesi // «Şığıstanw Jäne Türkitanw Ğılımı Älemdik Keñistikte» *Attı Abay Atındağı Qazupw-Dıñ Mağıstratwra Jäne Phd Doktorantwra İnstitwtınıñ 5 Jıldıǵına Arnalğan Respwblikalıq Ğılımı-Tanımdıq Semınardıñ Materialdarı*. 75-77.
- Baytursinov A. (1998). *As Jol: Öleñder men tärjimeler, pwbl. maqalalar jäne ädebı zerttew*. Jalın.
- Behera, B., Mishra, P. (2013). The burgeoning usage of neologisms in contemporary english. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 18(3), 25-35. <http://dx.doi.org/10.9790/0837-1832535>.
- Deumert, A. (2004). *Language standardization and language change: the dynamics of cape dutch* (Vol. 19). John Benjamins Publishing.
- Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları.
- Emirbekova, A. (2019). Til jene halıktın oybenesi. Ş. *Velihanov Atındağı KMU Habarşısı. Filologiya Seriyası*. 2, 8-33.
- Fromkin, V, Rodman, R. ve Hyams, N. (2014). *An introduction to language*, 10th Edition. Wadsworth, Cengage Learning.
- Göksel, A. ve Haznedar, B. (2007). *Remarks on compounding in Turkish*, MorBo Comp Project. University of Bologna, 1-24.
- Jubanov, Ş. (2010). *Qazaq tili jönindegi zertevler*. – Bas., 3-Basw. – Almatı: «Memlekettik Tili» Spirt Zawıtı İnstitwtı.
- Kahraman, M. (2018). Türk dilinden Boşnak diline alıntılanan birleşik yapılar (öbek yapılar, bileşikler ve kalıp sözler). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (58), 99-115.
- Kahraman, M. (2021). Türkçe sözlüklerde etiketleme sorunları üzerine. *İnsan ve Toplumbilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad]*, 10 (1), 987-1021.
- Kahraman, M. (2024). Terim sözlükleri ile genel sözlüklerin karşılaştırması üzerine bir inceleme: “Ädebıttanw Terminderiniñ Sözdigi” Örneği. *Söylem Filoloji Dergisi*, 9(2), 1069-1093. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1482323>.

- Kaldırqulov, Q. (2012). Jana sözder men jana söz koldanistarıñ ayırıqşa belgileri. *Kazwv Xabarşıısı. Filologiya Seriyası*. 1. 127-130.
- Karasar, N. (2015), *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayınları.
- Karataş, Z. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1). 62-80.
- Kaydarov Ä. (1993). *Qazaq terminologiyasına Jañaşa közqaras.* – Almatı.
- Minova-Gjurkova, L. (2003). *Stilistika na sovremeni makedonski jazik.* [The Science Of Style In The Modern Macedonian Language]. Magor.
- Qazaq Ädebî Tiliniñ Sözdigi* (2011). On bes tomdıq. 1-tom. / Qurast. T.Januzaq, S.Omarbekov, Ä.Jünisbek jäne. Arıs.
- Qurmanbayulı, S. (2014). *Qazaqşa terminologiya: Zertteveler, Okıvlık, Sözdik, Bibliography.* Sardar Baspası.
- Qurmanbayulı, Ş. (2006). *Terminqor qalıptastırv közderi men terminjasam tesilderi.* Sözdik-Slavar.
- Sâri, M. P. (2013). A stylistic analysis of neologisms in jrr tolkien's the fellowship of the ring [Doctoral Dissertation, Universitas Negeri Yorgjakarta].
- Serikbaeva, A. (2019) Elevmettik jelidegi ağılşın tilinen engen jana sözder/Kazakstan Gılımı Men Ömiri. *Halkarılık Gılımı Jwrnalı. Fililogiya Seriyası*. 4 (81), 293-296.
- Sızdıqova, R. (1992). *Axmet Baytursinov (ömiri men qızmeti turalı) // Baytbrsinov A.Til distribution (kazak tili men okuv-agartvga katıstıembekteri).* Anatlı.
- Sızdıqova, R. (2014). *Tildik Norma jäne onıñ qalıptanvı (Kodifikaciyası).* Köp-Tomdıq Şığarmalar Jınağı//. El-Şejire.
- Simpson, J. (2007). Neologism: The long view. *Dictionaries: Journal Of The Dictionary Society Of North America*, 28(1), 146-148.
- Ulanova, S. (2014). Affix semantics (terms vs. neologisms). *Terminology Science in Russia today: From the Past to the Future*, 116, 389.
- Urry, J. (2012). *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century.* Routledge.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe.* Multilingual.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü.* Multilingual.